



Dunhammer fra
Flora Londinensis
(1778-1781) af
William Curtis.
Kilde:www.
plantgenera.com

GREGORY BRYAN KOBETT

Karpedrift og karpedambrug på Gisselfeld

Karpedambrug på Gisselfeld har formodentlig haft sin spæde start i midten af 1500-tallet, da Peder Oxe indførte moderkarper til Gisselfeld fra Lothringen. Siden har karpeproduktion været vedligeholdt på stedet med vekslende intensitet. Gisselfelds storhedstid inden for karpeavl var fra 1700-tallet til slutningen af 1800-tallet, hvor man løbende har forøget antallet af damme og søer – både i parken og i Gisselfelds skove. Fiskene blev handlet i København, og i en årrække eksporterede man karper til lande, som Tyskland, hvor julekarpe er en traditionel spise.

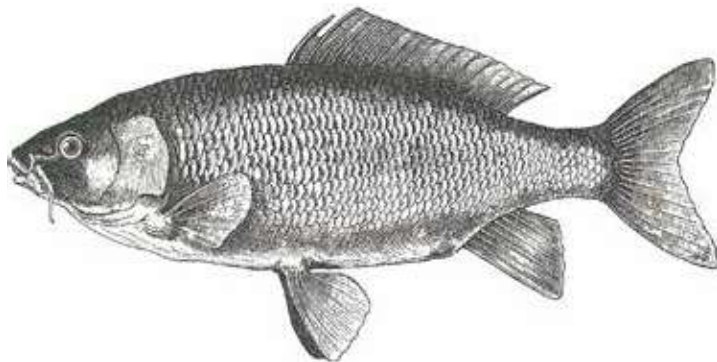
Landskabet modelleres med håndkraft

At der findes søer i Gisselfeld slotspark er resultatet af en række begivenheder igennem historien. Dels har naturen formet landskabet i forhistorisk tid og dels har mennesker og deres virkelyst formet Gisselfelds vand og landskab fra 1500-årene til i dag.

Det store sølandskab omkring slottet er blevet skabt over en lang periode under flere bygherrer. De største forandringer i landskabet skete dog i 1670'erne, hvor feltherre Hans Schack besad Gisselfeld. Da den initiativrige feltherre overtog Gisselfeld, påbegyndtes en gen-



GREGORY BRYAN KOBETT · Landskabsarkitekt





Gisselfeld blev omkring 1875 foregivet i bogen Nordiska taflor.
Udgivet af Albert Bonnier.

nemgribende modellering af landskabet omkring slottet. Schack husede en del soldater, som muliggjorde det enorme dæmningsarbejde – en radikal ændring af landskabet, hvor flere søer og damme blev grundlagt, hovedsageligt for at øge karpedriften men lige så meget for at kunne opleve vandets maleriske virkning.

Voldgraven omkring slottet blev kraftigt forøget i areal i 1670'erne, da Hoveddæmningen blev forhøjet for at danne Gårdsø. For at rette op på vejforbindelsen sydpå byggede man en dæmning gennem Brede Sø og isolerede dermed en mindre del af vandet. Resultatet blev en beholdningsdam – Karpedam – og flere damme kom efterfølgende til. For at øge vandspejlet i Brede Sø byggedes en dæmning mod syd, der standsede vandets flugt mod Susåen. Med disse indgreb i terrænet fik Schack øget vandspejlsarealet betydeligt, så Gisselfeld for eftertiden kom til at ligge omgivet af et sandt sølandskab.

Omkring år 1800 begyndte æstetikken at veje tungere end behovet for karpedrift i haven. Da den anden overdirektør Christian Conrad Sophus greve Danneskiold-Samsøe overtog Gisselfeld i 1799, begyndte et nyt stort arbejde, hvor det omkringliggende landskab blev mere organisk modelleret og tog form som en romantisk landskabshave – en havestil, der blev så populær i Europa på denne tid. Søerne var en naturlig del af denne havestil og kunne ikke, i samme grad, drives som karpedamme dels på grund af de synlige gener ved de tørlagte damme om vinteren og dels på grund af de lugtmæssige gener, der ikke var

forenelige med romantikken. En modellering af søerne har i denne periode haft til formål at skabe mindre øer til beplantning og til at gøre sejlads på søerne mere oplevelsesrig, som en forstærkning af det romantiske landskabsbillede.

De efterfølgende overdirektører forsatte med at sætte deres præg på haven. Op igennem den sidste del af 1800-tallet og helt frem til Første Verdenskrig blomstrede havekunsten. En større del af det omkringliggende landskab blev inddraget i haven, stisystemet blev udvidet, og der blev opført springvand, glashuse til planter og et vandfald. Karpedrift med produktion af fisk til salg fortsatte side om side med havekunsten i denne periode, og i mellemkrigsårene indførte man andre slags ferskvandsfisk som aborre og ål til opdræt. Efterspørgslen på spisekarpe daledede betydeligt efter Anden Verdenskrig.

Reservoirer, dæmninger og vandregulering

Gennemstrømning og vandfornyelse er nødvendigt for livet i søerne. Samtlige søer og damme på Gisselfeld kan vandstandsreguleres og tømmes, hvilket er en afgørende funktion for en gunstig karpedrift. For at sikre en stabil vandforsyning til udskiftning, tømning og påfyldning af karpedammene, er det nødvendigt med reservoirer, der kan rumme store mængder vand. Hertil fungerer de to store søer – Gårdsø og Brede Sø.

Det nordlige reservoir Gårdsø fik sin nuværende udstrækning i 1670'erne, men øerne blev først skabt i 1800-tallet. Gårdsøs vandflade dækker et areal på 7,5 ha og har en dybde på ca. to meter. Fra Gårdsø ledes vandet videre gennem den store, gennemskærende hoveddæmning til den sydlige del af parken via en post og siel. Fra posten fordeles vandet i to rørføringer. Det ene rør leder vandet til et kunstigt skabt vandfald, hvor det store vandtryk får vandet til at plaske højlydt i haven. Det andet rør leder vandet til et springvand. Vandet i både vandfald og springvand flyder året rundt. Fra vandfaldet og springvandet ledes vandet til Brede Sø. Gårdsø har i karpedambrug været anvendt som fededam.

Det andet store vandreservoir er Brede Sø, som har en vandflade, der dækker et areal på ca. 3,5 ha med en vanddybde på 2 meter. I 1800-tallet udgravede man en del af søkanten for at skabe 2 øer.

Brede Sø fødes med vand fra Gårdsø samt fra et kildeudspring. Herudover kommer overfladeafstrømning fra bakkedragene. Brede Sø

har i karpedriften været anvendt som fededam. Regulering af vandstanden foregår via tre post/siel-systemer til et antal mindre damme.

Vandspejlet i Gisselfelds to store søer, Gårdsø og Brede Sø har en højdeforskel på knapt otte meter. Det skyldes områdets største dæmning, Hoveddæmningen, at de store vandmængder holdes på plads. Hoveddæmningen er skabt af to omgange, og i dag er der et vejtracé på toppen af dæmningen (Nielstrupvej). Resultatet af dæmningsarbejdet blev blandt andet et markant plateau, som slottet troner oven på – med en fantastisk udsigt over guldalderlandskabet mod syd.

Hoveddæmningen opleves ikke som en dæmning. Den skærer Gisselfeld park over i to halvdele, nord og syd, og som gæst i parken går man igennem dæmningen via en tunnel. Fra parkens sydlige side opleves dæmningen som et stejlt, opad skrånende terræn, der danner en stor ryg for parkens sydlige del. Færdes man som bilist på toppen af dæmningen, opdager man ikke sin position på en dæmning. De høje hække langs vejen gør, at man ikke ser det dramatisk faldende landskab mod syd og den lave voldgrav mod nord.



At arbejde i karpedammene er vådt og beskidt. Privat foto.

Post & siel styrer vandets niveau

For at drive en karpeproduktion, er det afgørende at have flere damme, og at vandstanden i samtlige søer og damme kan reguleres. Søerne skal kunne tømmes og tørlægges. Uden den mulighed er karperne svære at fange, og søerne kan ikke renses. For at styre vandstanden, findes i hver sø mindst én post forbundet med en underjordisk siel/rør, der skaber forbindelse til en lavere liggende sø eller dam.

Posten er et vandreguleringselement, der oprindeligt var udført i træ. For at gøre det nemmere at indsamle fiskene, er posten placeret i dammens dybeste ende. I 1500-tallet og helt frem til 1800-tallet blev postene udført i træ – Først i form af udhulede træstammer, senere som åbne trækister forsynet med et topstykke eller låg, som skrånede ned mod vandet. Det er derfra kælenavnet "munk" opstod, idet postene på afstand lignede en kutteklædt munk. Fra at have udført postene i træ igennem flere århundreder, overgik man til at støbe dem i beton i 1900-tallet.

Årets gang i karpedriften

En karpeproduktion som på Gisselfeld har krævet sin mand til at stå for driften. Der ligger talrige opgaver for en fiskemester året rundt: tilsyn og pasning af dammene, vedligeholdelse af både og redskaber, yngelproduktion, flytning og fordeling af karper, fodring om sommeren, iltning af dammene om vinteren samt opsamling, rensning og salg af fiskene.

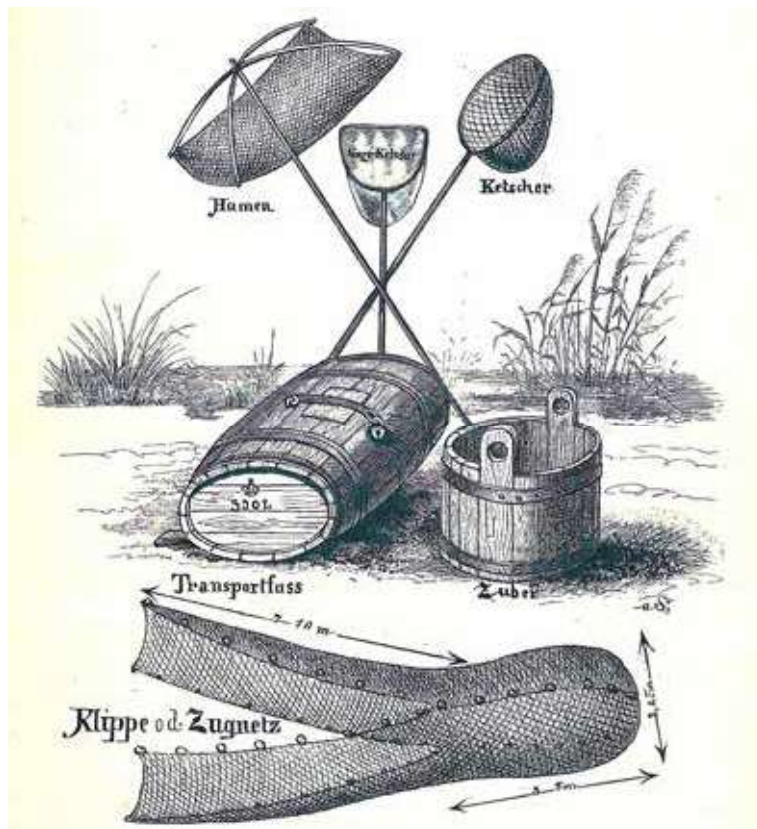
En fiskerdreng på Gisselfeld fortæller lidt om arbejdsgangen i sine erindringer fra 1942:

"Med forårets komme skulle vi i gang med forårsfiskeriet. I alle de mindre damme havde vi 'sættesfisk', det vil sige karper der var 2 år gamle og 10-15 cm lange. Vi fangede dem med ketsjere og satte dem i nogle store trækar indtil vi havde fanget dem alle. På samtlige søer og damme var der en dæmning i den ene ende og i midten af denne var der anbragt et stigbord støbt i beton og jern. Stigbordet var lukket på tre af siderne og åben ud mod vandet. I bunden var det forsynet med et afløb, der førte vandet videre i en bæk bagved dæmningen og ud i en anden sø eller større åløb."

”Forinden fiskeriet begyndte var det meste af vandet lukket ud af dammen, så der kun var en smal bæk i midten af dammen ... og fiskene var samlet i en rende i midten. Når så alle karperne var fanget kom der en stor ladvogn fra avlsgården og hentede dem i nogle store kar med vand i. Så gik turen ellers rundt til forskellige søer [i parken og i skoven] hvor karperne blev sat ud igen.”

”Med til forårsfiskeriet hørte også at vi fangede de store avlsfisk. Det var nogle særligt udvalgte til at føre slægten videre. Det var nogle meget store fisk, der for hunnernes vedkommende vejede op til 3,5 kg og for hannernes vedkommende lidt mindre. Fiskene blev meget forsigtigt læsset op på vognen af to mænd for at de ikke skulle få stød og slag, da de så ville tabe rognen. Derefter blev de kørt op i parken og sat ud i den specielle dam der var lavet til formålet.”

Sommeren er en farlig tid for karpeynglen i den lavvandede dam.



Til at fange karperne brugte man i mange år blandt andet ketsjere.

”Der var et problem ... og det var fiskehejrerne, der havde fundet sig et velforsynet spisekammer i dammerne. Vi kunne ikke holde dem væk uden hjælp fra godsets skytte, som en gang om dagen kom og skød nogle skud efter dem.”

For mange plantevækster i og omkring dammene truer fiskevæksten med nedsat vandgennemstrømning. For mange alger, skaber desuden iltmangel, som kan forårsage fiskedød. Det er Fiskemesterens opgave at holde dammene og søerne fri for grøde og siv.

En spiseklar karpe er 3 somre gammel og har en vægt på ca. 1.250 gram. Spisekarperne fanges om efteråret. Fra foråret har de gået i de store søer, strækdammene Gårdsø og Brede Sø. Når de har opnået deres færdige størrelse, kan de fanges med net og forsigtigt transporteres til Fjelddammene.

”Dammene stod tomme om vinteren for at forebygge sygdomme og for at frosten skulle slå iglerne ihjel. De var en plage, fordi de satte sig på karperne og sugede næring ud af dem.”

Tømning af damme har også den fordel, at man lettere kan vedligeholde bunden og kanterne, når vandet er væk. Tagrør, dunhammer og andre aggressive plantevækster kan lettere slås ned, og eventuelle parasitter eller fiskesygdom dør, når søbunden i en længere periode udsættes for bagende sol eller frost.

”I 1941-42 havde vi en meget streng vinter med en masse sne og is på alle søerne, så mit arbejde i den første tid bestod i, at jeg på min cykel kørte rundt til alle søer og damme og ”vækkede” for fiskene. Det var mest karperne, der led af iltmangel som følge af det tykke lag is på vandet. ”Vækningen” blev udført med en langskaftet isøkse.

Først huggede man isen fri i vågen hele kanten rundt. Vågen var ca. 10m lang og 1,5m bred. Isflagerne blev herefter delt i mindre stykker, som så blev trykket ind under den faste is i siderne, som efterhånden blev meget svær rundt om vågen.”

Karperne i dag

I 2014 modtog Gisselfeld en donation fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal til reovering af karpeanlægget. Fondsmidlerne var øremærket til oprensning af damme for siv og anden plantevækst, kantsikringer som dæmninger med



Efter fangst opbevares karperne i store trækar. Privatfoto.

kampesten og hasselflet samt opsætning af nye vandregulerings-poste efter historisk forbillede. Dertil istandsættelse af Fiskemesterhuset – et gammelt tingsted og tjenestebolig beliggende ved karpedammene. Huset er nu indrettet som formidlingscenter, hvor man kan læse om de unikke historiske landskabstræk, der gjorde karpeopdræt muligt, få indblik i karpeproduktionen og det dertil hørende anlæg samt se gengivelser af historiske kort og tryk, tegninger og malerier vedrørende karpens historie. Udstillingen fortsætter udendørs – i landskabet – via en app. Denne følger besøgende igennem parkens mange herligheder og giver specifikke oplysninger om karperne, dammene og postene, når man står lige foran eller ”ovenpå” en vigtig brik i historien. Forhåbentlig kan man også få øje på karper i de mange damme.

I forbindelse med renoveringen af dammene i 2014 blev der desuden genoprettet en historisk produktion af spejlkarper, som varetages af Naturplejelinjen på Ringsted produktionshøjskole. Hvert forår udvælges de flotteste moderkarper, der udsættes i yngledammen, hvor-

fra de nye karpers liv begynder. Herefter flyttes karperne rundt i dammene på klassisk vis, og man kan som gæst i parken være heldig at overvære dette arbejde.

Fiskeriet i de to store søer er lejet ud, så et egentligt salg af karper foregår ikke længere. I dag er det lystfiskere, der får glæde af Gisselfelds karpedrift.

Billeder og mere info om årets gang i dammene kan ses på Facebook under "Gisselfeld karpe" på www.gisselfeld-karpe.dk samt via app "Gisselfeld Karpe".

Litteratur

- "500 år i en dansk have – tusinder af hænders arbejde" af Annie Christensen, Rhodos 2004.
- "Atlas over danske ferskvandsfisk" redaktion af Henrik Carl og Peter Rask Møller, 2012.
- "Den sidste fiskerdreng på Gisselfeld" af Kaj Erling Dysted, Erindringer.
- "Det romantiske landskabsbillede" af Kurt Sørensen, 1997.
- "Karpedammene i Gisselfeld Park – Projekt Brødebæk".
- "Klostergartneren" af Christian A. Thomsen, Foreningen Danmarks Folkeminder 2000.
- Schilling, Heinrich Frh. von (Hrsg.). – Die praktische Karpfenzucht nach des alten Oberförsters Klaehr Erfahrungen. Frankfurt a. d. Oder: Druck u. Verlag der Königl. Hofbuchdruckerei Trowitzsch und Sohn, 1888